

מדור לבירור ועיון בשאלות אקסואליות
בשיטת רבותינו נשיאינו

הלכה וסנהג

כאשר שומעים ברכה על מנת לצאת ממנה ידי חובה, האם יש לענות "ברוך הוא וברוך שמו"? • שיטתו של אדמו"ר הזקן בשאלה זו גם היא נתונה במחלוקת, וכיצד מכריעים לאור קביעתו המסויגת? מדוע ההכרעה היא על פי "שיקול הדעת הראשון" של אדמו"ר הזקן, והאם אפשר להכריע בגלל העובדה ש"כל הגה היוצא מפיו הוא ברוח הקודש"? • נושא הלכתי מרתק הנוגע למעשה בפועל מדי שבת בשבתו, כאשר רבים אינם יודעים את ההלכה למעשה בפועל

מאת:

הרב מרדכי חיימסון

מדברים אלו הסיק הרא"ש הלכה למעשה, כי יש לנהוג שבכל ברכה שאדם שומע את שם ה', יצטרף אף הוא ויאמר: 'ברוך הוא וברוך שמו'. הרא"ש שראה מנהג זה אצל אביו כתב לאחרים לעשות כן, וגם את בנו רבי יעקב יבעל הטורים ציוה לעשות כן, והטור הביא מנהג זה בספרו⁷ ועל פיהם פסק המחבר⁸ שיש לנהוג כן. **ונתקבל המנהג בתפוצות ישראל שלאחר הזכרת השם בברכה עונים השומעים 'ברוך הוא וברוך שמו'.**

כנזכר, מנהג זה הוא מנהג מאוחר, אי לכך יש להקפיד שקיום מנהג זה לא יבטל הלכה שהיא מעיקר הדיון, וכדלקמן⁹.

ק יום מנהג זה כרוך בזהירות מיוחדת, שהרי כלל גדול בדינינו, שישומע כעוונה¹⁰; ולכן אדם, למשל, שמקדש בשבת יכול הוא להוציא ידי חובת הקידוש גם את האחרים השומעים, אולם על השומעים להטות אוזן, ולהקפיד שלא לדבר באמצע הברכה, שהרי שמיעתם נחשבת לאמירת הברכה, והמדבר בדברים אחרים באמצע הברכה אינו יוצא ידי חובתו שהרי שינה ממטבע שטבעו חכמים בברכות והמשנה ממטבע הברכות, **לא יצא**¹¹.

וכן הוא גם בנידון שלפנינו, שאם השומע יוסיף באמצע הברכה את התיבות 'ברוך הוא

ח ודש מנחם אב כשמו כן הוא, החודש בו היא הקבי"ה מנחם את ישראל בנחמת הגאולה והיא הנחמה על כל עניי אב, כדברי הרבי מלך המשיח פעמים רבות¹, כאן המקום והזמן להביא את פסק רבינו הזקן בהלכה ששורשה ומקורה הוא מהלכות בית המקדש. וכך נפסקה ההלכה: "על כל ברכה שאדם שומע... נוהגין לומר 'ברוך הוא וברוך שמו'² כאשר הוא שומע את שמו של ה'.

+

מנהג זה נוסד לראשונה בידי הרא"ש ז"ל³. באחת מתשובותיו⁴ העיד הרא"ש שאביו היה נוהג במנהג זה, וזה לשונו: "שמעתי מאבא מארי [הרב יחיאל] ז"ל, שהיה אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום, ברוך הוא וברוך שמו".

הרא"ש הביא לכך סימוכין מדברי הגמרא⁵ בה מובא שהכהנים בבית המקדש בשמעם את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחיים ועונין 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', ועל כך הגמרא מסבירה שהנהגתם זאת היתה מפני ציווי מפורש בתורה, שנאמר⁶ "כי שם ה' אקרא, הבו גודל לאלקינו" – "אמר להם משה לישראל: בשעה שאני מזכיר את שמו של הקב"ה אתם הבו גודל", כלומר: גם אתם תצטרפו ותשבחו להקב"ה.

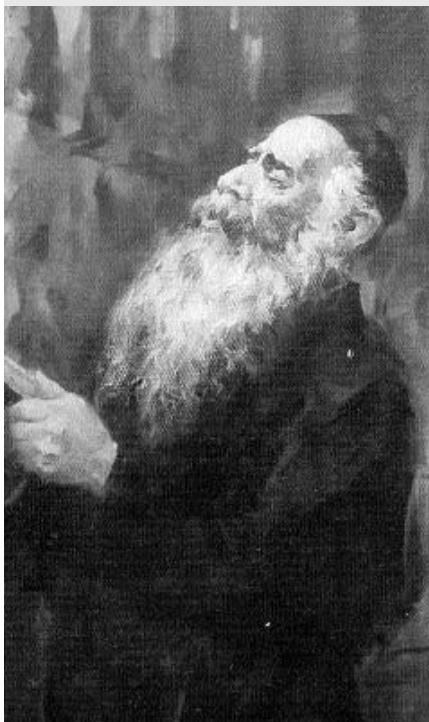
(7) טור אורח-חיים סי' קכד. (8) שם.

(9) אגב, מעיון בדברי הראשונים נראה כי לא הכל מסכימים לשיטתו של הרא"ש, רש"י בברכות (כא, ע"א) מתייחס בפירושו לדברי הגמרא הנזכרת ומפרשה באופן אחר, ואלו דבריו "משה... אמר להם לישראל: אני אברך תחילה, ואתם ענו אחרי **אמן**, כי שם ה' אקרא בברכה, אתם 'הבו גודל לאלקינו' **באמן**, הכי מפרשי לה במסכת יומא" ולפירושו של רש"י אין מכאן כל רמז לענות ברוך הוא וברוך שמו, אולם, כפי שהובא בפנים, הרא"ש מפרש את הגמרא בשיטה אחרת, והלכה רווחת כפירושו של הרא"ש.

(10) סוכה לח, עמוד א. (11) ברכות מ, עמוד ב.

(1) ראה לקוטי שיחות חלק כ"ג עמוד 214, ובספר השיחות תנשי"א עמוד 721 ואילך. (ועוד). (2) לשון רבינו בשולחנו סימן קכד ס"ח. (3) יש מהפוסקים (מהר"י יוצא ביוסף אומץ סימן רצו השני) ששמעו מדבריהם ד"ס"ל דכן איתא במדרש. אולם צריך עיון גדול לפרש כן (ועיין מה שכתב ביחודה דעת חלק ד' עמוד מ' בזה), וכבר כתב האור החיים הק' בספרו ראשון לציון בחי' לברכות (סג, ע"א) ד"משנת חסידות שנה הרא"ש... ואין לה עיקר מהגמרא" עיין שם. (4) שו"ת הרא"ש כלל ד, סימן יט. (5) יומא לח, עמוד א'. (6) דברים לב, ג.

האם יש לענות "ברוך הוא וברוך שמו" בברכת הקידוש?

מקום ששומע ברכה ומתכוין לצאת ידי חובתו בשמיעתו, כגון: קידוש והבדלה וברכת הפירות והמצוות לא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו', שהרי 'שומע כעונה' ואסור להפסיק באמצע הברכה, ואפשר שאפילו **בדיעבד לא יצא ידי חובתו**. . . **וצריך להזהיר לרבים שנכשלים בזה**."

רבינו הזקן שב ופסק כך בשנית גם בסימן קצב¹⁸ וז"ל: "אין להם [– השומעים היוצאים בברכת המברך] לומר 'ברוך הוא וברוך שמו' אלא ישתקו וישמעו כמ"ש בסימן קכד".

ומדברי רבינו עולה שאיסור גמור הוא לענות ב"ה וב"ש בברכת הקידוש והבדלה וכיו"ב, ומי שטעה וענה 'ברוך הוא וברוך שמו' יש **מקום לומר שעליו לחזור ולקדש שוב**. וכן בהשומע את ברכת שאר המצוות (כברכת תקיעת שופר וקריאת המגילה וכיו"ב) וטעה וענה 'ברוך הוא וברוך שמו' על הברכות ששמע מפי התוקע או הקורא את המגילה **וכיו"ב**, עליו להזדרז ולברך בעצמו את הברכה, **עוד קודם** שיתחיל התוקע או הקורא את המצוה, שהרי לשיטת אדמו"ר הזקן לא יצא ידי חובת הברכה, כיון שהפסיק בה.

אמת, שרבינו כותב את פסקו בהסתייגות-מה, ונראה שהוא מסתפק בדבר, וכלשונו: "**אפשר** שאפילו בדיעבד לא יצא", הרי שאדמו"ר הזקן נתן מקום לכך, אך לא קבע הדבר בהחלטיות גמורה; ברם נראה שעל כגון דא נאמרו הדברים ש"אולי של רבותינו נשיאנו הם וודאי גמור לדידן"¹⁹.

ובפרט בנוגע לפסקיו של רבינו הזקן, שעליהם כתב המגיד ממעזריטש בצוואתו לבנו²⁰ בזה הלשון: "וידע כי **שיקול הדעת**

וברוך שמו, נחשב הדבר כאילו הוסיף השומע באמצע הברכה דברים שאינם ממטבע הברכה, ועל כן יש מקום לומר שלא יצא ידי חובתו. אם כן מה עושים: האם צריך לענות ולומר 'ברוך הוא וברוך שמו' או שלא לומר כיון שזה נחשב כמוסיף דברים שאינם ממטבע הברכה?

בשאלה זו דנו גדולי הפוסקים. הראשון שזקק לדבר, היה רבי שמואל אבוהב בספרו שו"ת דבר שמואל¹² שכתב "והנה שפתי לא אכלה לומר בענין זה, מה שכבר הזהרתי פה למקצת החברים, שמנהג הרא"ש ז"ל הנזכר, לעניות דעתי, הוא דוקא לענות ברוך הוא וברוך שמו אחר המברך ברכה **שאין העונה חייב בה**, אבל **לצאת ידי חובה איזו ברכה שהוא חייב בה** [באמצעות] ברכת חבירו המכוין להוציאו . . . אינו ראוי להפסיק כלל בענייני ברוך הוא וברוך שמו" ומביא את הטעם הנזכר.

אלא שהימעשה רוקח¹³ נחלק עליו וכתב שיש להקל ולומר ברוך הוא וברוך שמו גם בשמיעת ברכה שהוא יוצא בה ידי חובתו.

במחלוקת זו נטלו חלק, גדולי הפוסקים, ויש המצדדים לכאן, ויש המצדדים לכאן. ורבים הם ואי אפשר לפורטם, אך דומה שההכרעה המקובלת היא כדברי החיד"א בספרו 'ברכי יוסף'¹⁴ הכותב "ועתה אמת אגיד, כי במעט שעברתי בפרק זה, לא מצאתי ראיה מוכרעת לאחד מהצדדין, אמנם . . . נכון ליהרר, אך אין למחות במי שעונה ברוך הוא וברוך שמו", עכ"ל. וכך העלה למעשה המשנה ברורה¹⁵ וכן נהגו בבית מדרשו של החתם סופר, כעדות תלמידו המהר"ם שיק באחת ממשניותיו¹⁶.

אולם פסקו של רבינו הזקן¹⁷ הוא ש"בכל

פסקו של רבינו הזקן הוא ש"בכל מקום ששומע ברכה ומתכוין לצאת ידי חובתו בשמיעתו. כגון: קידוש והבדלה וברכת הפירות והמצוות לא יענה 'ברוך הוא וברוך שמו', שהרי 'שומע כעונה' ואסור להפסיק באמצע הברכה, ואפשר שאפילו **בדיעבד לא יצא ידי חובתו**. . . **וצריך להזהיר לרבים שנכשלים בזה**."

17) סימן קכד ס"ב.

18) סעיף ב.

19) על-פי ספר המאמרים מלוקט חלק א' עמוד מ'

הערה יא.

20) הובא בהתמים חלק ז' עמוד כו (662).

12) סימן רצה.

13) פרק י"א מהלכות ברכות הי"א.

14) סימן ריג סק"ג.

15) סימן קכד סקכ"א.

16) אורח-חיים סימן נא.

הראשון של תלמידי הותיק הקי' ר' זלמינא בעל השו"ע יחי' היא נבואה קטנה **וכל היוצא מפיו יעשה**". וראה גם עוד שם²¹ "כל הגה היוצא מפיו הוא ברוח הקודש". ומי יבוא אחר המלך, כאשר מצינו שהרבי מה"מ העיד על עצמו²² ש"מנהגי כמו שכתוב בשו"ע סני"ה סוסי"ה. ואף שהוא במוסגר – עכ"פ משמע שלזה דעתו נוטה יותר".

אולם, ניתן לפרש את דברי רבינו הזקן באופן אחר, ובקצות השולחן²³ להרב אברהם חיים נאה ע"ה מביא את דברי אדמו"ר הזקן דלעיל, ומפרשם באופן שונה, ואלו דבריו: "ומדכתב [אדה"ז] בלשון 'אפשרי' נראה, שאם הפסיק בדיעבד בענייני ברוך הוא וברוך שמו לא יחזור לברך משום ספק ברכה לבטלה, אלא אם הפסיק בהבדלה וכיוצא, **יש לו להדיר לשמוע הברכה שנית מאחר המברך**. ואם הוא בברכת המצוות – אם יכול לשמוע הברכה שנית תיכף מאחר המברך, ישמע, אבל

עדיין בימי האחרונים ז"ל . . . ולזאת ודאי אין לסמוך להקל למעשה על הקולות שנמצאו בדברי האחרונים ז"ל", שהרי אם האחרונים היו יודעים משיטת הראשונים (שנתעלמה מעיניהם) היו משנים הם את פסקם²⁶ וכן יש לומר בנדון דידן²⁷.

המורס מכל האמור לענין מעשה בפועל:

- אסור לענות ברוך הוא וברוך שמו באמצע ברכת הקידוש וההבדלה והמצוות וכיו"ב.
- לכן העונה ברוך הוא וברוך שמו באמצע ברכת הקידוש או ההבדלה ישתדל לשמוע שוב קידוש והבדלה מהחייב בדבר, אך אם אין עוד לפניו אנשים החייבים בקידוש והבדלה **ישאל רב מורה הוראה מה יעשה בפועל**.
- גם כשטעה וענה ברוך הוא וברוך שמו בשמיעתו את ברכת המצוות, **ישאל רב מורה הוראה מה דינו**.

לא יחזור לברך²⁴ (כמו שנמצא בכמה מקומות שבכל ספק ברכה יברך בלי שם ומלכות) [מפני] שעל-ידי ברכה זו יפסיק בין הברכה הראשונה להמצוה; ולכן מוטב לסמוך על הברכה ראשונה. ועוד נראה דאפילו בהבדלה דלא שייך טעם זה דהפסק, לא יברך בלי שם ומלכות דאינו מרויח בזה כלום, דאפילו אם ענייני ברוך הוא וברוך שמו הוי הפסק בין ה' למלכות, מכל מקום לא גרועה ברכה זו, מברכה בלא שם ומלכות". משום כך מסיק הגרא"ח שאין טעם לברך את ברכת ההבדלה שוב **בלא** שם ומלכות).

ברם, פסקו זה נובע מכך שלא ראה את דברי רבותינו הנזכרים, שספיקות רבותינו נשיאינו לגבינו הם כדבר הנאמר בוודאות גמורה. וברור שאם היו באים לידיעת הגרא"ח ע"ה דברי רבותינו נשיאינו היה לכאורה חוזר בו, שהרי כך היא התייחסות אדמו"ר הזקן בעצמו לכללי הפסיקה כפי שכותב²⁵ ש"נודע בשערים המצויינים בהלכה, אשר הרבה מספרי הראשונים ז"ל לא יצאו לאור הדפוס

(21 חלק ו' עמוד לד (568).

(22 לקוטי שיחות חלק ט"ל עמוד 280.

(23 סימן כב סעיף קטן יא.

(24 ועיין שם שמסו"ף שם אין סברא לומר שיחזור לברך בלי שם ומלכות.

(25 בהלכות מכירת חמץ.

(26 ועי"ע בכללי הפוסקים וההוראה כללים מה-מט, ובהערותיו מה שליקט

וערך בזה.

(27 אגב, מעיין בדברי רבינו הזקן נראה, כי רבינו מעלה טיעון נוסף לחזק את שיטת האוסרים לומר ב"ה ובי"ש ובמילא מקבל הוא במשנה תוקף את שיטת האוסרים ופוסק ש"צריך להזהיר לרבים שנכשלים בזה".

ניתן היה לצדד בסברת המקילים, הפוסקים שמותר לענות ב"ה ובי"ש, שהרי ישנה תשובה ופירא לטענת האוסרים, שהרי סברת האיסור נובעת מכך שהעונה ב"ה ובי"ש הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים, שדינו הוא שאינו יוצא ידי"ח, וכנזכר לעיל, ועל כך ניתן להשיב כי כלל זה אינו תקף בנידון דידן, שהרי כלל זה ש"יכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא" לא נאמר על כל שינוי קל, והוא נאמר רק כאשר השינוי הוא **במהותה** של הברכה, כפי ששינוי בברכות והוא להלכה בשו"ע אדה"ז ש"אם במקום ברכת המוציא" אמר "ברוך רחמנא מלכא (דעלמא) מריה דהאי פיתא . . . יצא, ואינו נקרא משנה ממטבע שטבעו חכמים כיון שבירך על הפת שאוכל, והזכיר שם ומלכות בברכתו" עי"ש. ועד"ז פסק רבינו במקומות הרבה שהשינוי הפוסל את הברכה, הוא דוקא שינוי מיוחד ולא כל שינוי קל ובמילא ניתן לכאורה לטעון שאמירת ב"ה ובי"ש אינה נחשבת לשינוי ממטבע שטבעו חכמים, שהרי אפילו אם נניח שענייניו חשובה כאמירה של ממש והיא שינה בדיבורו ממטבע הברכה, הרי מאחר ושינוי זה אינו שינוי גדול ומהותי, לא איכפת לן בכגון דא, ומעיין בדברי רבינו הזקן נראה שאדה"ז מוכיח שמוכרחים אנו לקבוע שאמירת ב"ה ובי"ש נחשבת לשינוי **מהותי**, וזה לשון אדה"ז "ואפשר שאפילו בדיעבד לא יצא ידי"ח, כיון שמפסיק בין ה' למלכות . . . ה"ז משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות" ואדה"ז מעיר על שההפסק אינו הוספת מילים בלבד, אלא הוא שינוי במקום חשוב "בין ה' למלכות" שהם מעיקרי הברכה ועל כן מחדש רבינו לומר ש"אפשר שאפילו בדיעבד לא יצא".

